

सवाशेर गहू - भाग १

एका गावात एक शंकर नावाचा कुर्मी जातीचा शेतकरी राहत होता. अगदी साधा भोळा गरोब माणूस होता. कोणाच्या अध्यात ना मध्यात. छक्के पंजे माहीत नव्हते त्याला. कपटविद्या त्याला शिवलीही नव्हती. जेवण मिळाले-जेवला, नाही मिळाले-चणे फुटाणे खाल्ले. तेही नाही मिळाले तर पाणी प्यायले आणि रामनाम घेत झोपून गेला. पण जेव्हा कोणी अतिथी दारावर यायचा तेव्हा त्याला ह्या निवृत्ती मार्गाचा त्याग करावा लागायचा. विशेषतः जेव्हा साधू महात्मा पदार्पण करतील तेव्हा त्याला संसारी व्हायलाच लागायचे. स्वतः भुकेला झोपेल, पण साधूला कसे भुकेले झोपवणार? देवाचे भक्त असतात ना ते?

एक दिवस सायंकाळी एक महात्मा त्याच्या दारावर अवतरला. तेजस्वी मूर्ती होती. पितांबर, डोक्यावर जटा, हातात कमंडलू, पायात खडावा, डोळ्यांवर चष्मा असा संपूर्ण वेष अश्या महात्म्यांप्रमाणे होता, जे श्रीमंतांच्या प्रासादांत तपश्चर्या, गाडीत बसून देवस्थानाची परिक्रमा आणि योग सिद्धी प्राप्त करण्यासाठी रुचकर भोजन करतात. घरात जवसाचे पीठ होते, पण त्यांना कसे वाढणार? प्राचीन काळात जवाचे काहीही महत्व असेल, पण वर्तमान काळात जवाचे भोजन सिद्ध पुरुषांसाठी अपचनकारी होते. महात्म्याला काय वाढू याची खूप चिंता निर्माण झाली.

शेवटी निश्चय केला, की कुठून तरी गव्हाचे पीठ उधार आणावे, पण पूर्ण गावात गव्हाचे पीठ मिळाले नाही. गावात माणसंच माणसं होती, देव एकही नव्हता, मग देवाचा खाद्यपदार्थ कसा मिळणार? नशिबाने गावातल्या विप्र महाराजांकडे थोडासा मिळाला. त्यांच्याकडून सवा शेर गहू उधार घेतला आणि पत्नीला सांगितले की हे दळ. महात्म्याने भोजन केले, छान ताणून दिली आणि पहाटे आशीर्वाद देऊन आपला रस्ता धरला. ज्यांच्याकडून गहू घेतले होते ते विप्र महाराज वर्षातून दोन वेळा धान्य दान घेत असत. शंकरने विचार केला, सवा शेर गहू काय परत द्यायचा, ह्याच्या बदली थोडे जास्त दान देईन, तेही समजतील, मी पण समजेन. चैत्र महिन्यात विप्रजी आले तेव्हा त्याने जवळजवळ दीड किलो गहू दिला आणि स्वतःला ऋणमुक्त मानून काही चर्चा केली नाही. विप्रजीनीही पुन्हा कधी मागितले नाहीत. साध्या भोळ्या शंकरला कसे समजणार की हे सर्व शेर गहू चुकवायला त्याला दुसरा जन्म घ्यावा लागेल?

सात वर्षे गेली. विप्रजी विप्राचे महाजन झाले आणि शंकर शेतकऱ्याचा मजूर झाला. त्याचा छोटा भाऊ मंगल त्याच्यापासून वेगळा झाला. एकत्र असताना दोघे शेतकरी होते, वेगळे होऊन मजूर झाले. शंकरला वाटत होते की द्वेषाची आग भडकू नये पण परिस्थिती ने त्याला विवश केले.

ज्या दिवशी दोन चुली पेटल्या त्या दिवशी तो हमसून हमसून रडला. आजपासून भाऊ भाऊ शत्रू होणार! एक रडला तर दुसरा हसेल, एकाच्या घरी दुःख असेल तर दुसरीकडे गुलगुले बनतील, प्रेमाचे बंधन, दुधाचे बंधन आज तोडले गेले. त्याने भगीरथ प्रयत्नांनी जो कुळ मर्यादेचा वृक्ष लावला होता, त्यांना रक्ताचे पाणी घातले होते, त्याला मुळापासून उन्मळून पडताना बघून त्याच्या हृदयाचे तुकडे तुकडे होत होते. त्याने सात दिवसांत अन्नाचे तोंडही बघितले नव्हते. दिवसभर ज्येष्ठातल्या उन्हात काम करायचा आणि रात्री तोंड झाकून झोपायचा.

हया भीषण वेदनेने आणि असह्य कष्टांनी त्याचे रक्त जळले. मांस आणि मज्जा ह्यांना गोठवले. आजारी पडला तर अनेक महिने बिछान्यावरून उठला नाही. मग गुजराण कशी होणार?

पाच बीघा जमिनीपैकी अर्धीच राहिली. एकच बैल राहिला. शेती कशी होणार? शेवटी ही परिस्थिती आली की शेती ही मर्यादेचे रक्षण करण्यापुरती उरली आणि उपजीविकेचा भार मजुरीवर येऊन पडला. सात वर्षे गेली, आणि एक दिवस शंकर मजुरी करून परत आला, तर रस्त्यात विप्रजींनी टोकले. म्हणाले, शंकर उद्या येऊन आपल्या धान्याचा हिशोब कर. तुझ्याकडे कधीपासून साडे पाच मण गहू येण्याचे बाकी आहेत आणि तू देण्याचे नावही काढत नाहीस. हजम करून टाकायचा विचार आहे का?

शंकर ने चकित होऊन विचारले, मी तुमच्याकडून कधी गहू घेतले होते जे साडेपाच मण झाले? तुम्ही विसरताय- माझ्याकडे ना कोणाचे एक छटाक धान्य आहे ना एक पैसा उधार!

विप्र: हीच तुझी नीयत खराब आहे. त्याचे फळ म्हणून खायला मिळत नाहीये.

असे बोलून विप्रजींनी त्या सवा शेर गव्हाचा उल्लेख केला, जे सात वर्षांपूर्वी शंकर ला दिले होते. देवा! मी ह्यांना किती वेळा दान दिले. ह्यांनी माझे काय काम केले? कधी पत्रिका बघायला, शकुन सांगायला दारावर आले तर दक्षिणा घेऊनच जातात. इतका स्वार्थ! सवा शेर धान्याला अंड्याप्रमाणे उबवून आज जे पिशाच्य उभे केले जे मला गिळून टाकेल. इतक्या दिवसांत एकदा जरी बोलले असते तरी गहू मोजून दिले असते. की ह्याच लबाडी साठी चुप्पी साधून बसले होते?

म्हणाला, महाराज, असे नाव घेऊन तर मी तितके धान्य दिले नाही, पण किती तरी वेळा शेतात शेर शेर, दोन दोन शेर दिलंय. आता साडे पाच मण मागताय, मी कुठून देऊ?

विप्र: लिहिलेले त्याच्या जागी, बक्षीस त्याच्या जागी. तू जे दिलंस त्याचा काही हिशोब नाही. एकाच्या जागी चार पासरी का देईनास!

तुझ्या नावावर तेच साडेपाच मण लिहिलेयत हवे त्याच्याकडून हिशोब करून घे. दिलंस तर तुझे नाव खोडून टाकीन, नाही तर वाढतच राहिल.

शंकर: पांडे, का एका गरिबाला सतावता? माझ्याच जेवणाची भ्रांत आहे, इतके गहू कोणाच्या घरून

घेऊन येऊ?

विप्र: हवे त्या घरातून आण. मी एक छटाक पण सोडणार नाही. इथे नाही दिलंस तर देवाच्या घरी तर देशील?

शंकर भीतीने थरथरू लागला. आपण सुशिक्षित लोक म्हणालो असतो, चांगले आहे, देवाच्या घरीच देऊ. तिकडचे माप इथल्यापेक्षा काही मोठे तर नसेल! कमीतकमी त्याचा काही पुरावा आपल्याकडे नाही, मग त्याची काय चिंता! पण शंकर इतका तर्कशुद्ध विचार करणारा आणि व्यवहार चतुर नव्हता. एक तर कर्ज तेसुद्धा ब्राह्मणाचे. वहीत नाव राहिले तर सरळ नरकात जाईन, ह्या विचारानेच त्याच्या अंगावर काटा उभा राहिला.

म्हणाला: महाराज, तुमचे जितके आहे इथेच देईन, देवाजवळ का देऊ? ह्या जन्मी तर ठोकर खातोच आहे, पुढच्या जन्मासाठी काटे का पेरू? पण हा काही न्याय नाहीये. त्याच घटकेला तगादा लावून घेतले असत तर इतके मोठे ओझे का झाले असते? मी तर देईन पण तुम्हाला देवापुढे उत्तर द्यावे लागेल.

विप्र: तिथली भीती तुला असेल, मला कशाला असेल? तिथे तर सगळे माझे भाईबंदच आहेत. ऋषी मुनी सगळे ब्राह्मणच तर आहेत. देवता ब्राह्मण आहेत. जे काही बिघडेल ते सांभाळून घेतील. मग सांग, केव्हा देतोस?

शंकर: माझ्याजवळ ठेवलेले तर नाही आहेत. कोणाकडून तरी मागून आणीन तेव्हाच देऊ शकेन.

विप्र: मी हे मान्य करणार नाही. सात वर्षे झाली. आता एक दिवसाचा पण विलंब चालणार नाही. गहू देऊ शकत नसशील, तर कागद लिहून दे.

शंकर: मला तर द्यायचंच आहे. गहू काय आणि पैसे काय! काय भावाने किंमत लावणार?

विप्र: बाजारभाव पाच शेरांचा आहे, तुला सवा पाच शेरांचा लावीन.

शंकर: देतोच आहे तर बाजारभावानेच देतो. पाव भर सोडवून दोष कशाला पत्करू?

हिशोब केला तर गव्हाची किंमत ६० रु झाली. ६० रु चा कागद लिहिला गेला. शेकडा 3 रु व्याज. एका वर्षात न दिल्यास व्याज शेकडा अडीच टक्क्याने वाढेल. आठ आप्याचा स्टॅम्प, चार आणे कागदाचे सुद्धा वरून शंकरलाच द्यावे लागले.

सगळ्या गावाने विप्रजीची निंदा केली, पण तोंडावर नाही. महाजनाकडे सगळ्यांचेच काम पडते, त्याच्या तोंडी कोण लागेल?

(क्रमशः)

लेखक: मुन्शी प्रेमचंद

भाषांतर: डॉ. मंजिरी मणरीकर

(ही कथा प्रेमचंद यांच्या '२१ अनमोल कथा' या पुस्तकातून घेतली आहे. Maple press private limited ह्या प्रकाशन संस्थेने हे पुस्तक संपादित केले आहे. त्यांच्या परवानगीने मी ह्या कथेचे

भाषांतर केले आहे.

This story is the translation of Munshi Premchand's story 'Sava Ser Gehun' from the book '२१ अनमोल कथा' published by Maple Press Private Limited. I have translated it with their permission.)